

*О.А. КОЗАК, кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник, докторант
О.Ю. ГРИЩЕНКО, завідувач сектору
науково-інформаційного забезпечення досліджень
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»*

Розвиток зернової галузі України на сучасному етапі

Постановка проблеми. Зернове господарство – це пріоритетна галузь аграрного сектору з високим рівнем конкурентоспроможності на внутрішньому і світовому ринках, від якої залежить продовольча безпека, добробут населення й могутність держави. Визнана як стратегічна зернова галузь є базовим сегментом сільського господарства, формуючи продовольчий фонд та резервні запаси, забезпечуючи фуражним зерном тваринництво, постачаючи зерно на експорт, певною мірою визначаючи стан і тенденції розвитку сільських територій, а також формуючи істотну частку доходів сільськогосподарських товаровиробників. В умовах посилення глобалізаційних процесів та інтеграції України у світову економіку саме продукція даної галузі стає найважливішим об'єктом зовнішньої торгівлі, що спонукає до нарощування обсягів виробництва зерна. Прийнята державна національна цільова програма «Зерно України – 2015» визначила параметри виробництва зерна в Україні на перспективу – до 80 млн т. Отже, від розвитку зернової галузі багато в чому залежатиме економічна стабільність держави, адже останніми роками доходи від експорту продукції АПК, лівова частка серед яких належить зерну, стали основним джерелом валютних надходжень у країну. В 2015 році Україна зайняла друге місце у світі за обсягами експорту врожаю. Незважаючи на те, що сучасне зернове господарство характеризується позитивною динамікою, існує ряд проблем, зокрема нестабільність цін і доходів зерновиробництва, коливання врожайно-

сті культур, скорочення природно-ресурсного потенціалу, сировинна спрямованість експорту й інші, розв'язання яких багато в чому залежатиме від урахування особливостей розвитку для прийняття відповідних організаційно-економічних рішень. До того ж новостворені ринкові інститути та інституції в зерновій галузі повинні ув'язувати в єдину систему регіональний, національний і світовий ринки, що дасть змогу товаровиробнику правильно побудувати та реалізувати стратегію свого розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розвитку зернової галузі протягом трансформаційного та посттрансформаційного періоду присвячені роботи вчених: В.Г. Андрійчука [4], О.В. Боднар [3, 18], В.І. Бойка [1, 2], Ю.П. Воскобійника [5], Ю.О. Лупенка [10], В.Я. Месель-Веселяка [10], С.М. Кваші [7], Б.Й. Пасхавера [19], П.Т. Саблука [9], О.М. Шпичака [18], О.Г. Шпикуляка [5, 6] й інших. Проте потребують глибших досліджень сучасні особливості функціонування галузі, в тому числі в регіональному розрізі, для їх подальшого врахування при розробці організаційно-економічних, агротехнологічних та екологічних заходів розвитку виробництва зерна.

Мета статті – здійснити об'єктивну економічну оцінку сучасного розвитку зернової галузі, виявити особливості її функціонування й основні фактори впливу.

Виклад основних результатів дослідження. Народного господарського значення зернової галузі у забезпеченні продовольчої безпеки країни утримує її пріоритетні позиції незалежно від впливу об'єктивних і

суб'єктивних чинників, зумовлених, передусім, довготривалими ринковими трансформаціями, які позначилися на всіх без винятку регіонах України. Зернове господарство найбільшою мірою пов'язане з природним середовищем та земельними ресурсами, а також основними матеріально-технічними засобами аграрного сектору, рівень використання яких залежить від організації виробництва, технології й інших чинників, у тому числі кліматичних умов. До того ж останніми роками простежувалася дедалі тісніша залежність розвитку зернової галузі від світових тенденцій, адже світовий ринок даної продукції залежить від багатьох факторів, які зазвичай є складно прогнозованими (погодні умови, поведінка світових гігантів по споживанню зернових, ситуація на енергетичному ринку, недосконала логістика і навіть вплив Ель-Ніньо [16]). Проте, незважа-

ючи на це, експерти ФАО передбачають збільшення виробництва зернових у світі до 2024 року – 786,7 млн т, або на 8,7% [17]. Нарощування виробництва зернових є стратегічним напрямом розвитку сільського господарства України [10, с. 113]. Враховуючи потенціал вітчизняної зернової галузі та за сприятливих умов наша держава може знову стати житницею Європи й закріпити у світовій свідомості бренд України [11, с. 106].

Продовольча безпека України, передусім, визначається рівнем виробництва зернових [9, с. 88], динаміка якого за останні 10 років загалом позитивна з певними коливаннями по роках (табл. 1). Навіть драматичні події 2013-2014 років не зламали висхідний тренд сільського господарства, зокрема, що стосується приросту обсягів виробництва зернових культур [19, с. 12].

1. Динаміка виробництва зерна в Україні

Рік	Усі категорії господарств			Сільськогосподарські підприємства			Господарства населення		
	Зібрана площа, тис. га	Валовий збір, тис. т	Урожайність, ц/га	Зібрана площа, тис. га	Валовий збір, тис. т	Урожайність, ц/га	Зібрана площа, тис. га	Валовий збір, тис. т	Урожайність, ц/га
2005	14605	38016	26,0	11109	28790	25,9	3496	9225	26,4
2006	14192	34258	24,1	10844	25699	23,7	3348	8560	25,6
2007	13428	29295	21,8	10231	22848	22,3	3197	6447	20,2
2008	15381	53290	34,6	11867	42094	35,5	3513	11196	31,9
2009	15470	46028	29,8	11785	35842	30,4	3685	10186	27,6
2010	14576	39271	26,9	10778	29779	27,6	3798	9492	25,0
2011	15321	56747	37,0	11340	44219	39,0	3982	12528	31,5
2012	14792	46216	31,2	10794	36075	33,4	3999	10141	25,4
2013	15804	63051	39,9	11544	49659	43,0	4260	13392	31,4
2014	14627	63859	43,7	10507	49903	47,5	4120	13957	33,9

Джерело: Розраховано за даними Державної служби статистики України.

Загальний обсяг виробленого зерна в Україні зріс за 2005-2014 роки на 68%. Факторний аналіз показав, що збільшення обсягів виробництва відбулося: за рахунок підвищення врожайності основних культур – на 42%, розширення посівних площ – на 0,1% і за рахунок зміни у структурі посівів – на 18,2%. Слід зазначити, що врожайність зроста майже по всіх культурах. Проте відбулися суттєві зрушення в структурі посівів зернових. Так, площа кукурудзи збільшилася майже втричі, причому ареал її поширення завдяки розвитку селекції та впровадженню нових технологій нині охоплює всі природно-кліматичні зони України. Водно-

час значно зменшилися площі під вівсом, просом, житом.

Загальновідомо, що валовий збір зернових ґрунтується на вирощуванні трьох основних культур – кукурудзі, озимій пшениці та ячменю [2, с. 107]. При цьому в 1990 році ліву частку становила озима пшениця – 60% у структурі валових зборів зернових проти 36,8% у 2014 році. Її поступово витісняє кукурудза, частка якої у 1990 році була 9,3%, у 2008-му – понад 20, у 2013-му – майже 50, у 2014 році – 45%. У розрізі природно-економічних зон України частка основних трьох культур розподіляється так: у Степу домінує пшениця (озима та яра) – 58,6%, Лі-

состепу й на Поліссі – кукурудза (59,1 і 65% відповідно) (табл. 2). На думку вчених, переорієнтація з озимої пшениці на будь-яку іншу культуру не може забезпечити вищих результатів. Це зумовлено, насамперед тим, що певна культура має свої оптимальні межі посіву в тій чи іншій зоні України. З іншого боку, не

виключається й розумна структурна мобільність товаровиробників відносно частки посівів певної культури залежно як від кліматичних умов, так і від того, як складуться майбутні ринкові стосунки з іншими країнами в межах СOT [1, с. 66-67].

2. Виробництво основних зернових культур у розрізі природно-економічних зон України (усі категорії господарств)

Культура	Степ		Лісостеп		Полісся	
	2005 р.	2014 р.	2005 р.	2014 р.	2005 р.	2014 р.
Валовий збір, тис. т						
Зернові – всього	17458,1	21491,0	18588,9	31963	4878,7	10405,3
Озима пшениця	9630,2	11120,5	6315,2	9758,3	1738	3235,2
Жито озиме	117,4	43,3	349,8	142,3	585,4	292,4
Ячмінь ярий	3585,1	4842,1	3703,9	3418,1	678,6	785,9
Овес	105,7	78,9	268,1	184,6	416,9	349
Кукурудза	2603,6	4846,9	3547,1	18017,6	1015,9	5632,3
Урожайність, ц/га						
Зернові – всього	24,5	31,7	28,7	55,6	24,3	49,6
Озима пшениця	28,0	34,0	31,6	49,2	26,2	42,7
Жито озиме	19,0	23,7	19,0	29,6	16,2	24,6
Ячмінь ярий	17,7	25,7	23,8	37,9	23,3	36,6
Овес	15,3	20,8	18,8	30,2	17,5	24,1
Кукурудза	35,6	37,5	48,7	70,8	50,9	71,4
Площа, тис. га						
Зернові – всього	7158	6777	5439,4	5752,9	2008,0	2097,4
Озима пшениця	3443,1	3270,6	1998,7	1982,2	663,0	757,8
Жито озиме	61,8	18,3	184,3	48,1	361,9	118,7
Ячмінь ярий	2027,3	1886,1	1557,7	902,5	290,9	214,5
Овес	68,9	37,9	143,3	61,1	238,8	144,6
Кукурудза	730,7	1292,1	729,0	2546,3	199,6	788,5

Джерело: Розраховано за даними Державної служби статистики України.

Конкурентоспроможність трьох основних зернових культур доведена динамікою експортних операцій. Так, у 2014 році експорт зернових становив 32,6 млн т проти 13,9 млн т у 2010 році, в тому числі пшениці 10,5 млн т, ячменю – 4,2, кукурудзи – 17,6 млн т. Вартість проданого зерна становила 6,6 млрд дол. США. Тому в стратегічному плані зернове господарство України, незважаючи на річні коливання обсягів виробництва, буде

зорієнтоване на експорт у довготерміновій перспективі. У цьому зв'язку стратегія України по відношенню до ринку зерна повинна мати набагато ширший потенціал у розв'язанні національних і глобальних проблем [12, с. 9].

Сучасне зернове господарство України характеризується диверсифікацією виробництва в різних категоріях господарств (табл. 3).

3. Частка різних категорій господарств у виробництві зернових культур, 2014 р., %

Культура	Господарства населення	Малі фермерські господарства	Сільськогосподарські підприємства за площею с.-г. угідь, га						
			До 500	501-1000	1001-2000	2001-5000	5001-10000	10001-20000	Більше 20000
Зернові – всього	21,9	7,2	1,8	3,0	11,7	21,3	12,0	7,2	13,9
пшениця	22,2	7,9	1,8	3,0	11,9	23,5	12,3	6,9	10,4
ячмінь	38,8	10,3	1,8	3,1	11,4	19,6	7,3	4,0	3,8
кукурудза	15,3	5,5	1,6	2,7	11,5	20,1	13,6	8,8	20,8
жито	42,3	9,6	4,1	5,1	10,9	15,2	7,4	2,0	3,3

гречка	27,1	15,3	3,7	6,1	16,2	19,6	6,6	3,9	1,5
зернобобові	16,0	22,5	1,2	2,5	11,2	26,6	10,8	6,7	2,5
овес	47,5	10,3	3,0	3,7	11,0	14,9	5,6	1,6	2,6
просо	31,6	12,6	1,8	4,1	15,4	24,0	7,5	1,7	1,3
Інші зернові	15,5	0,7	3,1	8,0	16,1	21,1	18,0	6,5	10,9

Джерело: Розраховано за даними Державної служби статистики України.

Дані таблиці показують, що господарства населення вирощують значну частку вівса, проса, ячменю, а також жита й гречки. Фермерські господарства обирають зернобобові культури. Водночас великі підприємства

орієнтовані переважно на експортні види зернових культур (кукурудза, пшениця), які є більш вигідними з позицій отримання прибутку та відповідно потребують більших вкладень ресурсів на гектар площі (табл. 4).

4. Витрати на 1 га та умовний прибуток зернових у сільськогосподарських підприємствах України, грн

Культура	2010 р.		2012 р.		2014 р.	
	Витрати на 1 га	Умовний ¹ прибуток 1 га	Витрати на 1 га	Умовний прибуток 1 га	Витрати на 1 га	Умовний прибуток 1 га
Зернові – всього	2548	396	4251	718	5988	1867
У тому числі:						
пшениця	2491	266	3877	488	5262	1778
жито	1515	-266	2565	158	3215	-203
гречка	1610	1154	2413	662	3097	1059
кукурудза на зерно	3730	1335	5755	1324	7934	2547
ячмінь	1901	-7	3037	376	4227	899
горох	2257	29	3186	217	4473	1636
овес	1314	-179	2432	286	3157	408
просо	1349	153	1814	-200	2703	1187
сорго	1892	143	2929	-308	4416	-284
рис	8781	2372	11078	1516	15558	8525
інші зернові	1545	342	2819	250	4917	1293

¹Умовний прибуток – це прибуток за умови 100% реалізації продукції.

Джерело: Розраховано за даними Державної служби статистики України.

У цілому останніми роками зросла роль великих підприємств у виробництві зернових культур. Так, 22% сільськогосподарських підприємств із річними обсягами реалізації понад 2000 т реалізували 70% продукції, в тому числі у Степу 22% таких підприємств реалізували 67% виробленого зерна, у Лісо-степу – 24–73% продукції. Особливо така концентрація характерна для кукурудзи, де 6% підприємств реалізує майже 60% продукції. У Степу 39 підприємств (1,9% загальної їх кількості) реалізують третину виробленої кукурудзи. Вони мають на 40% вищі показники врожайності порівняно із середніми по Україні чи зоні. В цілому це можна було б віднести до позитиву, але слід наголосити, що надконцентрація виробництва має й ряд нерозв'язаних проблем, передусім із позицій соціальної відповідальності бізнесу за розвиток сільських територій [4, с. 13].

До проблем зернової галузі можна віднести стан зернового господарства у селянському подвір'ї, на яке припадає значна частка валового виробництва зерна. Так, у 1990 році селяни зібрали 1442 тис. т зерна, або 2,8% від загального обсягу, а в 2014 році – 13392,3 тис. т, або 21,9%, у тому числі вівса – 47,5%, жита – 42,3, ячменю – 38,8%. Ще більша частка їх спостерігається в областях Західної України: у Закарпатській області – 77,7%, Чернівецькій – 53, Волинській – 44,6% та областях Степу: у Херсонській – 45,8%, у Дніпропетровській – 34,2% (рис. 1). Така ситуація віддаляє галузь у цілому від науково-технічного прогресу. До того ж значні обсяги виробництва зерна в особистих селянських господарствах ускладнюють формування балансів даного продукту, оскільки важко піддаються обліку [5, с. 42].

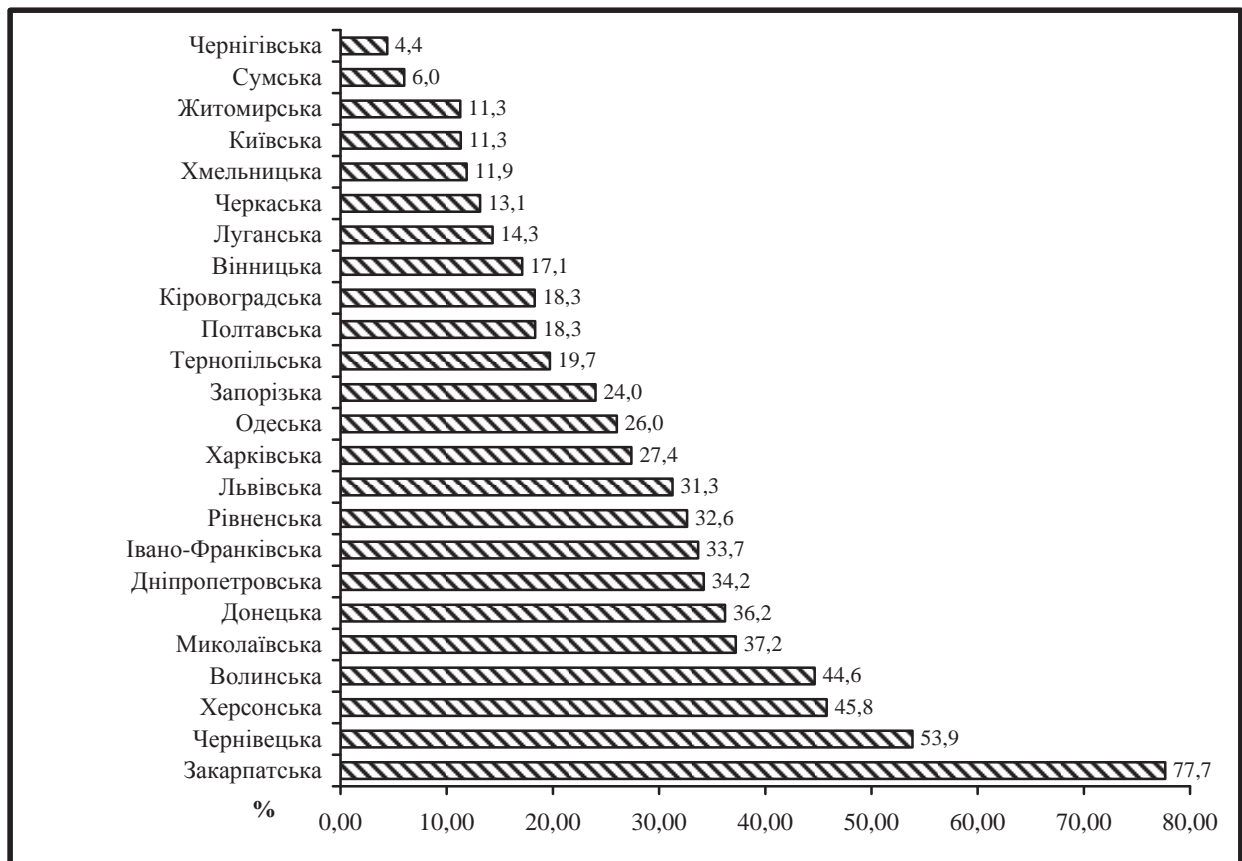

Рис. 1. Частка зерна господарств населення у загальному обсязі валової продукції у 2014 р.

Джерело: Розраховано за даними Державної служби статистики України.

Слід також сказати про значний розрив між площею посіву і збирання зернових. Так, у 1986-1990 роках різниця між ними становила в середньому за рік 38,9 тис. га, або 0,3%, у 1991-1995-му – 147,8 тис. га, або 1,1%, у 2006-2010 – 649,6 тис. га, або 4,4%, а в 2011-2014 роках – 355,7 тис. га, або 2,4%.

Щодо показників урожайності останніх років, то їхня динаміка набула позитивної тенденції. В розрізі природно-економічних зон спостерігається коливання врожайності зернових культур (табл. 5). Зокрема, у Сте-

пу, який вважається зоною ризикованого землеробства, середня врожайність була найнижчою серед інших зон і становила 25,8 ц/га з мінімальним значенням 16,3 ц/га та максимальним – 31,8 ц/га. Такі ж тенденції в даній зоні й по інших культурах. Найпродуктивнішими натомість були підприємства Лісостепу, середня врожайність в яких становила 38,5 ц/га. В цій зоні відповідно і більший розмах варіації. Врожайність кукурудзи тут за аналізований період зроста в 1,5 раза.

5. Динаміка врожайності основних зернових культур по усіх категоріях господарств природно-економічних зон України, ц/га

Зона	Рік										Середня	min	max	Коефіцієнти варіації
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014				
<i>Зернові та зернобобові</i>														
Степ	24,5	23,5	16,3	31,8	25,2	24,4	30,6	19,3	29,1	31,7	25,8	16,3	31,8	20,3
Лісостеп	28,7	25,4	26,6	39,5	35,3	30,5	45,4	42	52,1	55,6	38,5	25,4	55,6	27,9
Полісся	24,3	22,8	26,2	31	30,4	26,7	36,6	39,7	43,7	49,6	33,5	22,8	49,6	27,1
Україна	26	24,1	21,8	34,6	29,8	26,9	37	31,2	39,9	43,7	31,7	21,8	43,7	22,7
<i>Пшениця</i>														
Степ	27,8	25,9	20,2	34,4	27,3	26,8	31,8	19,7	28,6	34	28,0	19,7	34,4	18,1
Лісостеп	30,5	25,2	27,1	41,6	36,2	27,5	36,8	37	42,9	49,2	35,5	25,2	49,2	22,1
Полісся	25,4	23,3	26	32,1	31	24,9	31,9	34,8	34,8	42,7	30,7	23,3	42,7	19,4
Україна	28,5	25,3	23,4	36,7	30,9	26,8	33,5	28	33,9	40,1	30,9	23,4	40,1	17,2

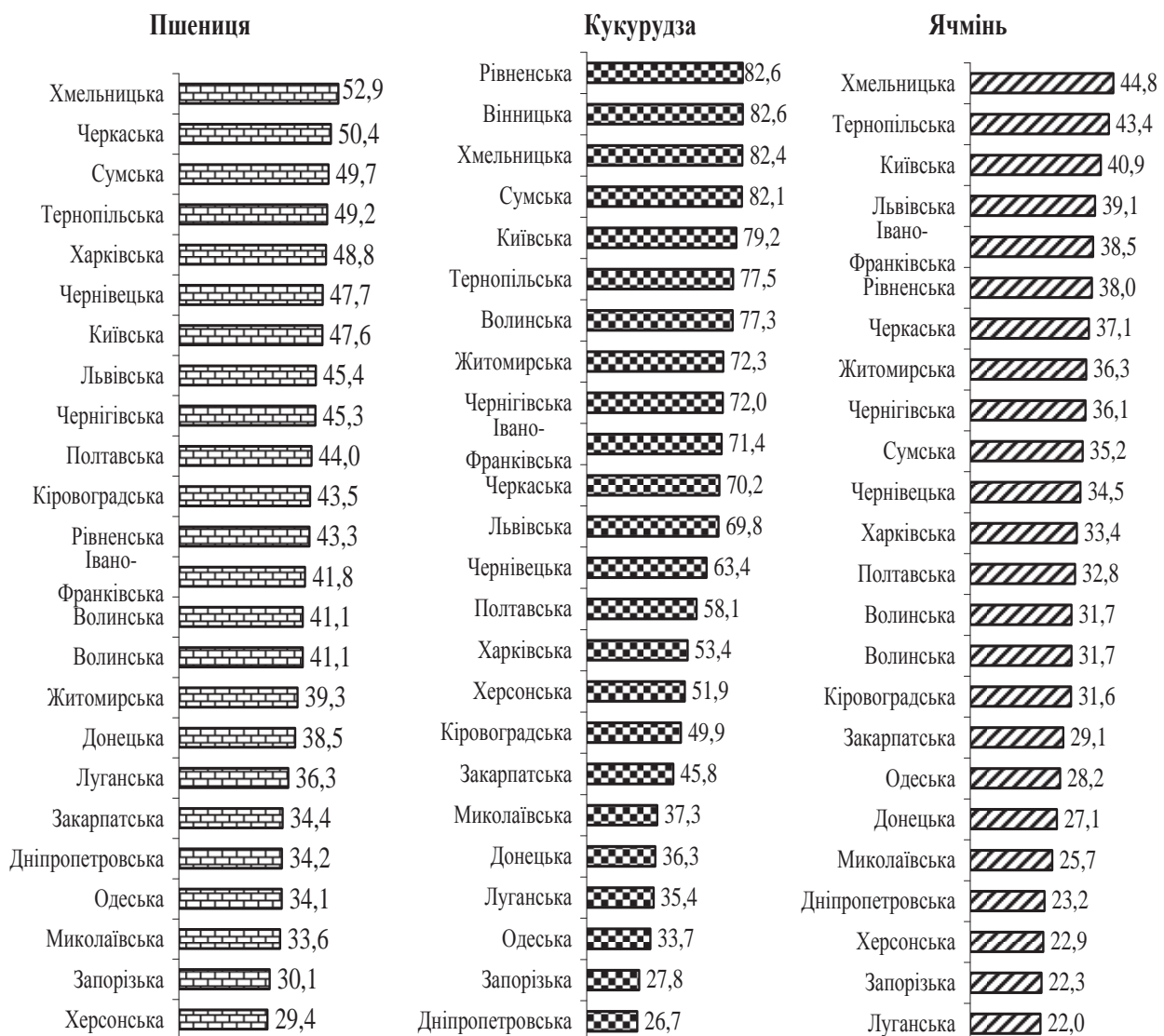

Ячмінь														
Степ	18,2	21,3	10,6	28,3	22	18,8	23,3	15,5	20,5	25,7	20,5	10,6	28,3	24,7
Лісостеп	23,8	22,3	18,6	33,4	25,8	20,8	27,3	29,9	29	37,9	26,0	18,6	37,9	21,9
Полісся	23,5	21,7	22,4	29,7	27,3	22,1	26,4	30,1	28,6	36,6	26,4	21,7	36,6	17,5
Україна	20,6	21,7	14,6	30,3	23,7	19,7	24,7	21,1	23,4	30,1	22,8	14,6	30,3	20,5
Кукурудза														
Степ	35,6	28	20,9	36,6	34,3	36,4	48,7	26,3	47,2	37,5	36,2	20,9	48,7	24,6
Лісостеп	48,7	44,2	45,5	52	57,5	48,9	73,3	56,1	71,4	70,8	60,6	44,2	73,3	19,6
Полісся	50,9	47,4	51,9	48,9	54,1	47	63,9	63,7	68,3	71,4	60,4	47,0	71,4	16,2
Україна	43,2	37,3	39	46,9	50,2	45,1	64,4	47,9	64,1	61,6	53,0	37,3	64,4	20,1

Джерело: Розраховано за даними Державної служби статистики України.

Дані таблиці показують, що урожайнішими були 2008, 2011, 2013 та 2014 роки. Слід зазначити, що диференціація показників урожайності по областях була досить значною: найнижча спостерігалась у сільсь-

когосподарських підприємствах Запорізької – 29,1 ц/га, Одеської та Миколаївської областей – 32,3 ц/га. В розрізі основних зернових культур рейтинги за врожайністю зображено на рисунку 2.

Рис. 2. Рейтинг регіонів України за врожайністю основних зернових культур в усіх категоріях господарств, 2014 р.

Джерело: Розраховано за даними Державної служби статистики України.

Показники ефективності виробництва зерна за останні шість років доводять їхню неоднозначність (табл. 6).

6. Результати від реалізації зернових і зернобобових культур у 2009-2014 рр.

Показник	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.
Кількість реалізованого зерна, тис. т	14791,9	22630,7	27309,6	31824,1	35765,3	38221,5
Повна собівартість реалізованої продукції, млн грн	11137,9	22359,1	29543,5	42838,9	45627,3	55063,6
Дохід (виручка), млн грн	11778,1	25458,8	37239,0	49359,7	46310,7	69287,9
Прибуток (+), збиток (-), млн грн	640,2	3099,6	7695,4	6520,7	683,4	14224,3
Повна собівартість 1 ц, грн	75,3	98,8	108,2	134,6	127,6	144,1
Ціна реалізації 1 ц, грн	79,6	112,5	136,4	155,1	129,5	181,3
Рентабельність, %	5,8	13,9	26,1	15,2	1,5	25,8

Джерело: Розраховано за даними Державної служби статистики України.

Перший висновок, який впливає з аналізу наведених показників, полягає в тому, що протягом перелічених років змінювалися кон'юнктура ринку і цінова ситуація, внаслідок чого прибутковість виробництва характеризується строкатістю. По-друге, відсутня залежність між пропозицією зерна на ринку та прибутковістю сільськогосподарських товаровиробників. Ціна і собівартість

при цьому синхронно зростали за винятком зниження у 2013 році.

Розглянемо результативні показники сільськогосподарських підприємств у розрізі природно-економічних зон України (табл. 7). Найвищі результати забезпечило у 2014 році виробництво пшениці у степовій зоні [7, с. 18] та кукурудзи й ячменю у лісостеповій. При цьому всі три основні культури показали досить високі результативні показники.

7. Економічна ефективність реалізації зернових у сільськогосподарських підприємствах різних природно-економічних зон України, 2014 р.

Культура	Реалізовано, тис. т	Виручка, тис. грн	Прибуток(+), збиток (-), тис. грн	Собівартість 1 т, грн	Ціна 1 т, грн	Рентабельність, %
Степ						
Зернові – всього	11303	20270225	3998872	1440	1793	24,6
Пшениця	6373	11870480	2663502	1445	1863	28,9
Кукурудза	2504	4122176	746202	1348	1646	22,1
Ячмінь	2060	3423779	462963	1437	1662	15,6
Лісостеп						
Зернові – всього	20722	37412080	8300340	1405	1805	28,5
Пшениця	6255	11737791	2625542	1457	1877	28,8
Кукурудза	12593	22127487	4995013	1360	1757	29,2
Ячмінь	20722	37412080	8300340	1405	1805	28,5
Полісся						
Зернові – всього	6197	11605636	1925090	1562	1873	19,9
Пшениця	1433	2717016	473745	1566	1896	21,1
Кукурудза	4274	8006171	1367550	1553	1873	20,6
Ячмінь	286	521503	63904	1599	1822	14,0

Джерело: Розраховано за даними Державної служби статистики України.

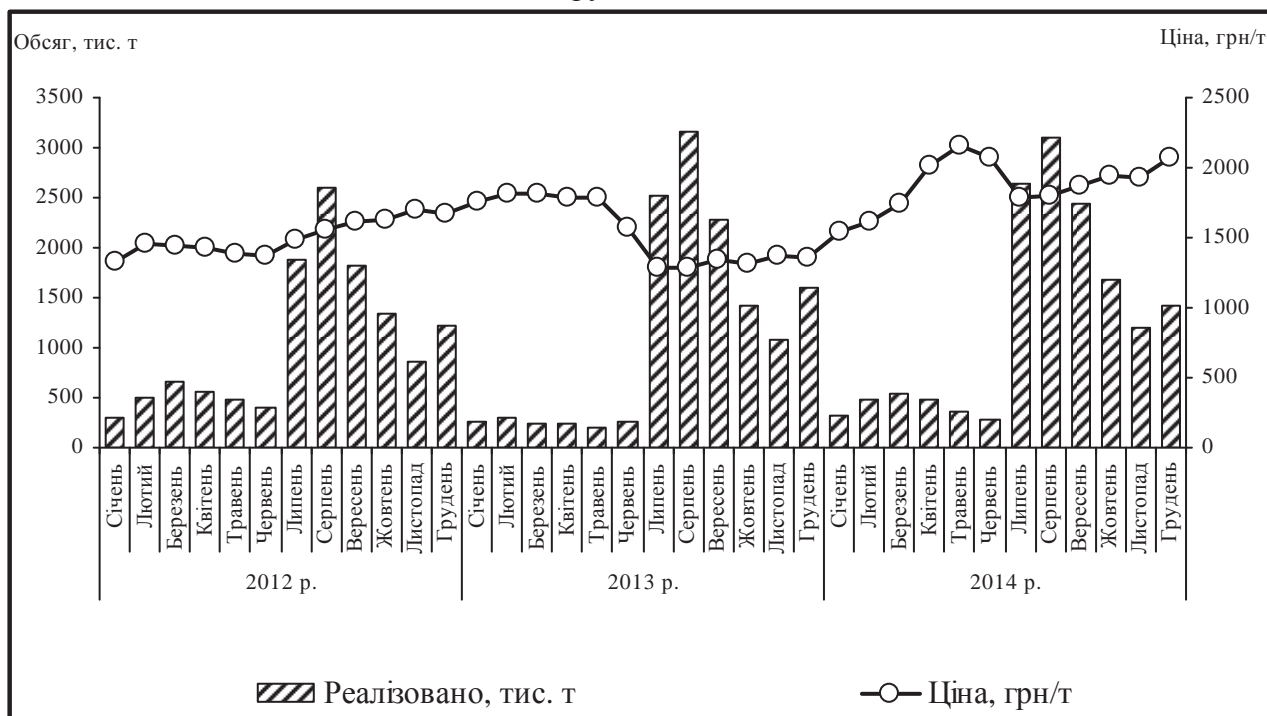
Трансформаційні зміни щодо каналів збуту вирощеного врожаю в динаміці цих змін характеризуються, по-перше, все ще високою часткою (5%) натуральної продукції (зерна), виданої селянам у рахунок оплати праці чи оренди земельних паїв і майна. По-друге, реалізація за «іншими каналами», яка становить близько 90% загальної реалізації зернових, доводить про те, що комерційні структури (зернотрейдери) мають доміную-

че положення на ринку та значно впливають на формування сезонної ціни [3, с. 129].

Проблема цінової політики залишається неврегульованою. Ціна зернових культур характеризується зниженням у період масової реалізації зерна та підвищенням при обмеженій пропозиції (рис. 3 – 5). Так, майже 40% пшениці реалізується в липні-серпні, а близько 70% – у липні-жовтні. Саме ці місяці є визначальними з позицій формування

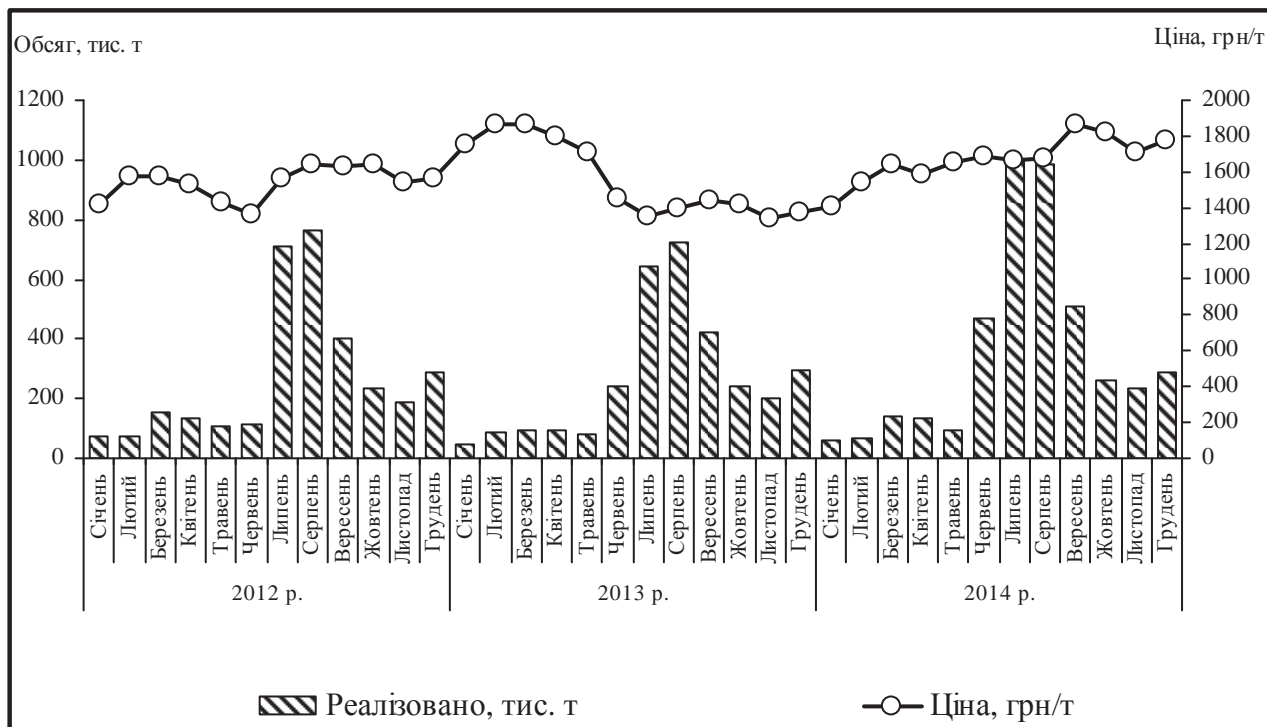
закупівельних цін. Половина виробленого ячменю реалізується в липні-серпні, до 65% – у липні-жовтні. Щодо кукурудзи, то для неї визначальними є місяці з жовтня по гру-

день, коли реалізується до 70% виробленого обсягу. Такі тенденції властиві всім природно-економічним зонам і регіонам України.

Рис. 3. Динаміка реалізації пшениці та цін на неї в сільськогосподарських підприємствах України (2012-2014 рр. помісячно)

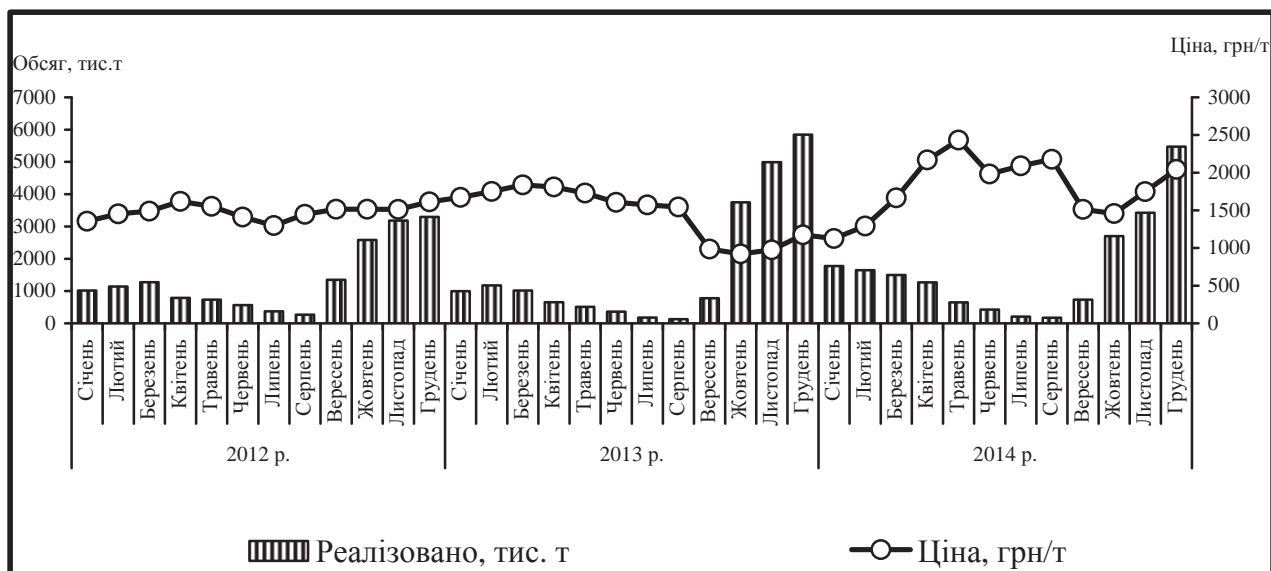
Джерело: Розраховано за даними Державної служби статистики України.

Рис. 4. Динаміка реалізації ячменю і цін на нього в сільськогосподарських підприємствах України (2012-2014 рр. помісячно)

Джерело: Розраховано за даними Державної служби статистики України.

Рис. 5. Динаміка реалізації кукурудзи і цін на неї в сільськогосподарських підприємствах України (2012-2014 рр. помісячно)

Джерело: Розраховано за даними Державної служби статистики України.

У системі державного управління агропромисловим комплексом важливе місце посідає формування балансів продовольчих продуктів, які складаються з усієї наявної їх сукупно-

сті, а також баланси сільськогосподарських підприємств, домогосподарств тощо. Нижче наведена динаміка показників, що характеризують баланси зерна в Україні (табл. 8).

8. Баланс зернових і зернобобових культур (включаючи продукти переробки зерна в перерахунку на зерно), тис. т

Показник	Рік									
	1995	2000	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015*	
Виробництво	33930	24459	38016	39271	56747	46216	63051	63424	62879	
Зміна запасів на кінець року	-757	1329	-314	-2054	12784	-10052	6933	8081	9445	
Імпорт	200	1010	226	175	273	228	242	260	250	
Усього ресурсів	34887	24140	38556	41500	44236	56496	56360	71505	72574	
Експорт	814	1330	12650	14239	14825	27798	27836	37600	38500	
Витрачено:										
на посів	4600	3597	3294	3222	3226	2953	2890	2700	2900	
на корм	18527	11056	13817	14787	16334	16147	16183	12600	13000	
Втрати	1220	309	375	794	1570	1491	1506	1440	1300	
Переробка на нехарчові цілі	876	100	670	1650	1551	1454	1367	1750	1600	
Витрачено зерна для споживання	8850	7748	7750	6808	6730	6653	6578	6230	6250	
Хлібних продуктів із розрахунку на одну особу, кг	128,4	124,9	123,5	111,3	110,4	109,4	108,4	144,9	146,0	

* Прогноз ННЦ ІАЕ.

Джерело: Складено за даними Державної служби статистики України.

Варто звернути увагу на нестабільність виробництва й невизначеність держави щодо перехідних запасів зерна як стабілізуючого чинника його внутрішнього ринку, так і гаранта продовольчої безпеки. Крім того, цей показник характеризує стійкість продовольчого ринку стосовно впливу дестабілізуючих чинників: неврожаю, стихійного лиха й інші. Безпечною величиною перехідних запасів зерна вважається 60-денний запас, або 17-20% від зерна, що споживається в країні [8, с. 40].

Висновки. Позитивна динаміка збільшення валових зборів зернових, насамперед, зумовлена зростанням урожайності та зміною структури посівів у бік тих конкурентоспроможних культур, які користуються стабільним попитом на зовнішньому ринку: кукурудза, пшениця. При цьому кукурудза є лідером за темпами нарощування обсягів виробництва навіть у нетрадиційних для неї зонах вирощування, що компенсується впровадженням нових технологій і наукових досягнень у рослинництві. Ана-

ліз доводить концентрацію виробництва експортно-орієнтованих видів зернових у великотоварних підприємствах. Водночас особисті селянські й фермерські господарства обирають виробництво вівса, проса, ячменю, жита, гречки, зернобобових культур, які є менш витратними. Частка малих господарств у виробництві зернових залишається досить високою, а в окремих регіонах сягає від 30 до 80%.

Економічна ефективність реалізації зернових має позитивну динаміку та показує, що найвищих показників досягають у традиційних зонах поширення культур, зокрема пшениця – у Степу, кукурудза і ячмінь – у Лісостепу. Це вказує на необхідність враховувати природно-економічні особливості при вирощуванні зернових.

Незважаючи на високі врожаї зернових культур в Україні, ряд проблем залишають-

ся нерозв'язаними і потребують відповідних заходів регулювання. До них, передусім, належать: монополізація ринку, при якій зернотрейдерами скуповується до 90% врошеного врожаю; надконцентрація виробництва, зокрема по кукурудзі, де 6% підприємств реалізує до 60% продукції; значні коливання закупівельних цін (волатильність) у розрізі регіонів та інші. Вищенаведені проблеми створюють загрозу продовольчій безпеці держави й негативно впливають на розвиток ринку зерна.

У цілому при відповідній регуляторній політиці нарощування виробництва зернових за сприятливої цінової ситуації на світовому ринку – найімовірніша перспектива України, що уможливить нашій державі знову стати житницею Європи.

Список використаних джерел

1. Економіка виробництва зерна (з основами організації і технології виробництва) : моногр. / [Бойко В.І., Лебідь С.М., Рибка В.С. та ін.]; за ред. В. І. Бойка. – К.: ННЦ ІАЕ, 2008. – 400 с.
2. Бойко В.І. Зерно і ринок : моногр. / В.І. Бойко. – К. : ННЦ ІАЕ, 2007. – 312 с.
3. Боднар О.В. Особливості ціноутворення у зернопродуктовому підкомплексі України / О.В. Боднар // Економіка ринкових відносин. – 2013. – № 11. – С. 127-133.
4. Андрійчук В.Г. Проблемні аспекти регулювання функціонування агропромислових компаній / В.Г. Андрійчук // Економіка АПК. – 2014. – №2. – С. 5-21.
5. Формування і розвиток ринку зерна в Україні / [Шпикуляк О.Г., Воскобійник Ю.П., Саблук Р.П. та ін.]. – К. : ННЦ ІАЕ, 2008. – 190 с.
6. Шпикуляк О.Г. Ефективність виробництва зерна сільськогосподарськими підприємствами : теоретико-методологічний аспект / О.Г. Шпикуляк, О.А. Материнська, Г.Ф. Мазур // Економіка АПК. – 2014. – № 12. – С. 42.
7. Кваша С.М. Економічне обґрунтування програми виробництва зерна пшениці в Україні / С.М. Кваша, М.М. Ільчук, І.А. Коновал // Економіка АПК. – 2013. – №3. – С. 16-24.
8. Продовольчий комплекс України: стан і перспективи розвитку / Л.В. Дейнеко, А.О. Коваленко, П.І. Коренюк, Е.І. Шелудько; за ред. чл.-кор. НАН України Б.М. Данилишина. – К.: РВПС України НАН України, 2006. – 252 с.
9. Аграрний сектор економіки України (стан і перспективи розвитку) / [Присяжнюк М.В., Зубець М.В., Саблук П.Т. та ін.]; за ред. М.В. Присяжнюка, М.В. Зубця, П.Т. Саблука та ін. – К. : ННЦ ІАЕ, 2011. – 1008 с.
10. Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року; за ред. Ю.О. Лупенка, В.Я. Месель-Веселяка / Нац. акад. аграр. наук України, Нац. наук. центр «Ін-т аграр. економіки». – К. : ННЦ ІАЕ, 2012. – 182 с.
11. Кирилов Ю.С. Бренд «Житниця Європи»: міф чи реальність / Ю.С. Кирилов // Економіка АПК. – 2014. – № 3. – С. 101-107.
12. Петриченко В.Ф. Стратегічні напрями розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року / В. Ф. Петриченко // Економіка АПК. – 2012. – № 11. – С. 3-9.
13. Grain Market Report / International Grain Council, 2015. – Режим доступу: <http://www.igc.int/en/downloads/gmrsummary/gmrsumme.pdf>.
14. Grain : World Markets and Trade / USDA, 2015. – Режим доступу: <http://www.fas.usda.gov/data/grain-world-markets-and-trade>.
15. Кириленко І.Г. Формування зернового ринку в Україні: стратегія розвитку / І.Г. Кириленко // Економіка АПК. – 2009. – № 9. – С. 79-84.
16. John Baffes. Understanding El-Nino: What does it mean for commodity markets? / John Baffes // Commodity Markets Outlook. – The World Bank Group. – October 2015. – Pp. 5-10. – Режим доступу: <http://pubdocs.worldbank.org/pubdocs/publicdoc/2015/10/916451445285454750/CMO-Oct-2015-Feature-El-Nino.pdf>.
17. Agricultural Outlook 2015-2024 / OECD-FAO, 2015. – Режим доступу: <http://www.fao.org/3/a-i4738e.pdf>.
18. Шпичак О.М. Оптимізація ринку зерна України та її результативність / О.М. Шпичак, О.В. Боднар. – Режим доступу: <http://memjournal.agrex.gov.ua/optimizatsiya-rinku-zerna-ukrayini-ta-yuyi/>.
19. Пасхавер Б.Й. Тенденції та проблеми національного продовольчого споживання / Б.Й. Пасхавер // Економіка АПК. – 2014. – № 10. – С. 5-13.

Стаття надійшла до редакції 23.11.2015 р.

* * *